

ЕТНОКУЛЬТУРНА СИМВОЛІКА НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНИХ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Олег КОМАР (Умань, Україна)

У статті йдеться про етнокультурну символіку національно-маркованих мовних одиниць, особливості якої розкрито на основі асоціативної інтерпретації реалій навколишнього світу засобами мови.

Ключові слова: *етнічна культура, символіка, реалія, архетип, самоідентифікація, національно-маркований, етноспецифічний.*

The article presents the problem of ethnocultural symbolism of nationally-biased language elements, its peculiarities are revealed on the basis of associative interpretation of surrounding world realia by means of language units.

Key words: *ethnic culture, symbolism, realia, archetype, self-identification, nationally-biased, ethno-specific.*

Реальний світ постає перед індивідом таким, яким його усвідомлює етнос. Він відтворюється у слові, в образі, якими етнос позначає його реалії. Будь-яка реалія сприймається першочергово як щось матеріальне, а вже потім у процесі сприйняття, осмислення та мовотворення одухотворюється, тобто відбувається процес суб'єктивізації об'єктивного знання про предмет. Така суб'єктивізація зумовлюється різноманітністю проявів етнічної свідомості, зокрема у її емоційно-оцінних, морально-етичних та суспільно-ціннісних проявах, та особливостями переплетінь матеріального і духовного, зовнішнього і внутрішнього світів у свідомості індивіда.

Результатом взаємодії фізичного та духовного у свідомості людини постає образне мислення, яке відіграє важливу роль у процесах символізації предметного світу. Символіка образу конкретної реалії виражається у перенесенні смислів одного предмета на інший. У такому разі останній постає символом оригінального предмета, смислів якого він набув [2: 55]. Так, символізація реалій постає своєрідним способом відображення дійсності, який

широко використовується етносом у її перетворенні та створенні культурного середовища. Зрештою, культура народу значною мірою складається з ряду символів, які знаходять вираження й у мові, яка ідентифікує та увиразнює різноманітні етнокультурні смисли.

Основоположні аспекти уявлень про символи, знаки, архетипи та смисли, закладені у них, викладено у працях О. Лосєва, Ю. Лотмана, Є. Панова, В. Топорова, К. Юнга. Окремі фрагменти вивчення символізації реалій навколишнього світу як рушійного чинника становлення етнічної культури, а також і символіки національно-маркованих мовних одиниць з огляду на їх етнокультурні смисли, представлено у працях І. Голубовської, Т. Даренської, Л. Дяченко, В. Жайворонка, Л. Кожуховської, В. Кононенка, А. Мойсієнка, Н. Слухай та ін.

Головною метою статті визначаємо аналіз основних механізмів символізації етнокультурних смислів національно-маркованих елементів мови.

Колективне (етнічне) та індивідуальне осмислення реального світу часто відбувається згідно з парадигмою, яка будується за принципом систематизації образного та символічного знання про реалію в мові. Мовні одиниці, які є носіями етнокультурних смислів, постають специфічними з погляду особливостей етнічного світобачення та концептуалізації етномовної картини світу [9].

З огляду на означені аспекти, вважаємо доцільним визначення мовного символу та його ролі в творенні етнокультурних смислів національно-маркованих мовних одиниць.

Термін «*символ*» є одним з найбагатозначніших з семіотичного погляду, а вираз «*символічне значення*» часто вживається як синонім знаковості. Однією з семіотичних класифікацій символ визначається як знак, значенням якого є знак іншого характеру, що є більш культурно значущим. З другого боку, символ трактується як знакове вираження абсолютної незнакової сутності. У першому випадку, зазначає Ю. Лотман, символічне значення набуває виключно раціонального характеру і трактується як засіб раціонального переходу плану

вираження у план змісту, а у другому – зміст ірраціонально пронизує вираження і поєднує раціональний світ зі світом духовним [5: 191].

Р. Якобсон вбачає першопочатки будь-якої мови саме в символі, який постає головним чинником, що відділяє мову від міфу. За Р. Якобсоном, символи – це конвенціональні відношення між знаком та значенням [12: 116]. Саме конвенціональність зумовлює відмінності між знаками-символами та знаками-індексами, значення яких базується на принципі тотожності.

Загалом, уявлення про символ пов'язане з ідеєю певного змісту, який слугує планом вираження для іншого, більш значущого з огляду на культуру змісту. Зауважимо, що в такому трактуванні символ відрізняється від ремінісценції, оскільки в останній зовнішня форма є здебільшого індексом, що вказує на існування більшого змістового наповнення. На противагу ремінісценції та індексу, символ постає довершеним у єдності форми та змісту знаком, що може бути без будь-яких труднощів виділений з семіотичного контексту [5: 192].

На початковому етапі розвитку будь-якої мови більшість слів постають символами, які відображають особливості сприйняття навколишнього світу міфічною свідомістю, якій властиве перенесення внутрішніх ознак та станів індивіда на об'єкти реального світу [10: 8]. Специфічні аспекти світобачення, ціннісні орієнтири та досвід етносу крізь призму такого типу свідомості акумулюються у різноманітності предметних, акціональних та мовних символах, які зазвичай існують у діахронічному зрізі етнокультури [3: 104]. Більшість таких символів має архетипний характер. Архетипні символи мають ознаки уподібнення навколишнього світу людині з огляду на психічні якості індивіда, його життєвий та мовний досвід у певній етнospільноті. Образ, який міститься у мовному символі, часто набуває національної специфіки, яка зумовлюється особливостями відбиття концептуальної картини світу у свідомості етносу та, зрештою, специфікою творчого осмислення дійсності індивідом, його мовним досвідом та національно-культурним рівнем загального розвитку [11: 21-24].

Значна кількість мовних символів має архетипний характер. Будь-яка культура має набір прецедентних текстів, насичених символами, які виконують функцію нагромаджувача культурної інформації етносу. Такі символи характеризуються стислістю, тобто в цьому разі мовний знак здатний містити значний обсяг інформації, доступної для декодування будь-яким мовцем, представником того чи того етносу. Більш того, символ є самостійною значеннєвою та структурною одиницею мови, тобто він може існувати поза межами семіотичного оточення та вільно входити у контекстуальні відношення у нових текстових одиницях [5: 193-194]. Це свідчить про характер мовних символів як продуктів історичного аспекту розвитку культури, їх діахронічний характер та незмінність значущості соціокультурної інформації, закладеної в них.

Зважаючи на архетипний характер символічних мовних одиниць, зауважимо їх властивість певним чином змінювати свою інваріантну сутність залежно від культурних контекстів, у яких вони реалізуються. У конкретному етнокультурному контексті зміст символу може реалізовуватися повністю або частково, залежно від специфіки мовної ситуації. Саме тому подекуди форма символічної мовної одиниці не охоплює всіх її смислів, а лише певним чином спонукає мовця до оперування ними у тій чи тій ситуації. В будь-якому разі смислові потенції символічних мовних одиниць часто є ширшими від їх ситуативної реалізації, а їх уживання та реалізація в тому чи тому контексті є лише проявом одного з культурних смислів [1].

Трансформація архетипних мовних символів у власне національні відбувається шляхом ряду семантичних та прагматичних змін їхніх значень, зумовлених особливостями тієї чи тієї етнокультури. Такі трансформаційні процеси уможливають осмислення символіки як мовносеміотичного явища, і, зокрема, етносимволіки як лінгвософської категорії вивчення етнокультурних аспектів мовних одиниць.

Різні за своєю природою символи виражаються вербальними засобами, сукупність яких складає символічний код мови. Розуміння індивідом таких

символів здебільшого можливе за умови належності до конкретної етнокультури та володіння мовою цього етносу. Символічний код мови найчастіше реалізується у лексичному та фразеологічному шарах мови, активно використовується у пареміях, загадках, сталих порівняннях, евфемізмах тощо. «Вербальні символи належать до найбільш важливих чинників національно-культурної самоідентифікації саме тому, що вони є своєрідними ретрансляторами історично значущих смислів, архетипних образів, у них закодовано пам'ять слова в його різнофункціональних культурних контекстах» [3: 105]. Тим самим національно-маркований символічний код виражається сукупністю різноманітних мовних одиниць з об'ємом інформації, що відбиває особливості емоційно-оцінного та суспільно-ціннісного сприйняття й відображення світу.

Символічний код мови перебуває у тісному зв'язку з етнокультурним кодом. Під етнокультурним кодом розуміємо «сітку», яку культура ніби накидає на навколишній світ, членує його, категоризує та оцінює [4: 232]. Найчастіше коди етнокультури співвідносяться з архетипними уявленнями етносу про світ та себе самого в ньому. Такі коди постають універсальними, тобто будь-яка культура цілком самостійно здійснює кодування та символізацію уявлень про світ згідно з певними усталеними шаблонами та стереотипами. Однак здебільшого кодування та символізація мають національно виражений характер та зумовлюються конкретним лінгвокультурним середовищем.

Перелік культурних кодів є доволі значним, зокрема існують соматичний, зооморфний, рослинний, астральний, аксіональний їх варіанти. Однак з погляду етнокультурної значущості виділяють такі коди культури, які є базовими, відображаються в мовних архетипних символах та відбивають міфічне мислення етносу:

- соматичний,
- просторовий,
- часовий,

- предметний,
- біоморфний,
- духовний [4: 233].

З огляду на такий перелік етнокультурних кодів зауважимо, що етнос та його представники пізнають навколишній світ, починаючи з самих себе. Отже, першопочатки культури – це продукти колективної пізнавальної діяльності. Набір кодів етнокультури вказує на поступовий перехід пізнання індивіда від внутрішнього світу до зовнішнього, часто з екстраполяцією знань про себе на об'єкти світу, що його оточує. Процес пізнання відбувається завершеним колом, тобто, пройшовши через коди етнокультури та їх символіку шлях від матеріального до духовного, індивід знову повертається до пізнання себе, але вже на іншому, складнішому рівні.

Формування і розвиток національної словесної символіки має складний характер. Часто мовний символ утворюється за безпосередньої участі світоглядної та мислительної діяльності людини, хоча глибинні семантичні зв'язки між образом-символом і словом-символом створюються та нагромаджуються насамперед колективною свідомістю етносу і сприймаються як мовне втілення певних узагальнених ознак об'єкта реального світу, якому в народній уяві надається та чи та символічна функція [7].

Загалом, символізм мовних одиниць реалізується в лінгвокультурному просторі етносу. За визначенням В. Муравйова, лінгвокультурний простір є оточенням, у якому існують носії конкретної мови та культури. До культурного простору він відносить наступні компоненти:

- реальний світ, яким його сприймають представники конкретної лінгвокультурної спільноти (етносу);
- побут представників етносу;
- нагромадження знань та культурного досвіду;
- представники певної лінгвокультурної спільноти, їхні самооцінки та образи самих себе;
- представники чужої лінгвокультурної спільноти, образи та оцінки

«чужих» [6: 120].

Із цього виходить, що в мові слова-символи найчастіше позначають явища та об'єкти, пов'язані з повсякденним життям людини, побутом, культурою, суспільним життям. За законом аналогії, який лежить в основі символізму, відбувається порівняння та віддзеркалення речей реального світу в світі духовному, що, зрештою, спричиняє виникнення внутрішніх зв'язків між об'єктами, їх внутрішню аналогію. Образно-символічного значення набувають мовні одиниці, пов'язані з уявленнями етносу про власні та чужі морально-етичні норми та про своє ставлення до сусідніх етносів (це часто виявляється в опозиції *свій/чужий*).

Символізації набуває предметна діяльність індивіда, його взаємодія з навколишнім світом та іншими представниками соціуму [8]. Значна частина символічних мовних одиниць несе відбиток народнопоетичної традиції, оскільки символіка різного характеру часто використовується у піснях, думах, веснянках, колискових, замовляннях тощо, багатих на національно-марковані слова-символи, що передають образне значення у специфічних мовних контекстах або стереотипних ситуаціях.

Отже, будь-який фрагмент картини світу, відбиваючись в етнічній свідомості, потрапляє в коло постійних асоціативних зв'язків, і, переосмислюючись, втілюється у стереотипний образ. Так, зовнішні асоціації буття етносу постають у мові його духовною сутністю. Шляхом асоціативних зв'язків відбувається перехід від слова, що позначає предмет, до образу цього предмета в етнічній та індивідуальній свідомості, а далі – до символу, що містить архетипні уявлення етносу, що закорінюються у його культурі й постають її показниками – знаками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дяченко Л.М. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення / Л.М. Дяченко // Мовознавство. – 1997. – №2–3. – С. 67–72.

2. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
3. Калашник В. Українські вербальні символи як чинник національно-культурної самоідентифікації / Калашник В., Філон М. // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 104–106.
4. Красных В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультуро́логия : курс лекцій / В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
5. Лотман Ю. Символ в системе культуры / Ю. Лотман // Избранные статьи. – Таллинн, 1992. – Т. 1. – С. 191–199.
6. Муравьев В.Л. Лексические лакуны / В.Л. Муравьев. – Владимир : Изд-во Владимир. пед. института, 1975. – 97с.
7. Панов Е.Н. Знаки, символы, языки / Е.Н. Панов. – [2-е изд., доп.]. – М. : Знание, 1983. – 248 с.
8. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ / В.Н. Топоров. – М. : Прогрес, 1995. – 624 с.
9. Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т.В. Цивьян. – [изд. 3-е, испр.]. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
10. Шатин Ю. Миф и символ как семиотические категории / Ю. Шатин // Язык и культура. – Новосибирск, 2003. – С. 7–10.
11. Юнг К. Душа и миф: шесть архетипов / К. Юнг. – К. : Изд-во «Port-Royal», 1996. – 384 с.
12. Якобсон Р. В поисках сущности языка / Р. Якобсон // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 102–117.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Комар – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: лінгвокультуро́логія, етнолінгвістика.